

Bárdosi Vilmos

Globalizáció, Európa és nyelv

A francia példa¹

BEVEZETÉS Előadásomban olyan kérdésekkel foglalkozom, amelyeknek a magyar nyelv szempontjából is vannak megfontolásra érdemes tanulságai. A rendelkezésemre álló rövid idő alatt áttekintem, hogyan vívta ki magának a történelem folyamán a francia nyelv azt a tekintélyt és megbecsülést, amely évszázadokon át vezető szerepet biztosított neki és Franciaországnak, majd arról beszélek, hogy a megváltozott körülmények között milyen eszközökkel igyekszik megtartani, illetve visszaszerezni jelentőségét és régi vonzerejét.

Egyre többen teszik fel a kérdést manapság az angol, pontosabban a „világangol” (*globish*) erőterében globalizálódó Franciaországban is, amely mindig is büszkén hangoztatta a francia nyelvi és kulturális „érték-többletét”, sajátos fogalom-má vált „nemzeti koloritját” (Bańcerowski 2006: 2), hogy vajon a nemzetek fölötti közösségek létrejöttével, az egységesülő európai gazdasági, politikai, kulturális térségben szükséges-e a francia nemzeti nyelv új elhelyezése, védelme, megerősítése az angollal szemben? Néhány évtizeddel ezelőtt még a kérdés felvetése is felettébb meglepő lett volna. Több mint ezeréves története során ugyanis a francia nemzeti nyelv a kezdetektől fogva igen tudatos és terjeszkedő állami nyelvpolitikának köszönhetően, kemény eszmei és gyakran valós csatákban formálódott, terjedt el és lett népszerű világszerte. A fenti kérdésre adandó válasz megfogalmazásához, a mai helyzet jobb megértéséhez szükséges ennek a nyelvtörténeti folyamatnak néhány fontosabb állomását felvillantani.

VERCINGÉTORIXTÓL NAGY KÁROLYON ÁTHÓDÍTÓ VILMOSIG

A kelta eredetű gall őslakosságú Gallia, amelyet a Krisztus előtti első században Julius Caesar hódított meg és romanizált,

majd germán törzsek foglaltak el, a VI–VIII. századra Nagy Károly – Dániától a Földközi-tengerig terjedő és aacheni székhelyű – hatalmas birodalmának jelentős része lett. A 813-as tours-i zsinat döntése értelmében a keresztény hitet felvett birodalomban a latin helyett már a nép nyelvén, úgynevezett rusztikus román, illetve germán nyelven („in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam”) lehetett az istentisztelet tartani. 841-ben Nagy Károly hatalomért vetélkedő három unokája közül kettő, Kopasz Károly és Német Lajos, egymással szövetséget kötve, az Auxerre közelében fekvő Fontenoy melletti mezőn véres csatában legyőzik Lothár fivérüket, és felosztják nagyapjuk birodalmát. Egy évvel később Strasbourgban esküvel erősítik meg szövetségüket, és elismerik egymás fennhatóságát a saját területükön. Az eskü szövegét mindegyikük a másik nyelven mondja el, Lajos protofrancia, Károly pedig protogermán nyelven. A kelta alapú, alapvetően a latinból kialakult, germán befolyásoktól sem mentes új rusztikus román nyelvnek, a mai franciának, ez lesz az első összefüggő írásos emléke, amelyet a nyelvtörténet az úgynevezett strasbourgi esküszövegek (*Serments de Strasbourg*) néven tart számon. Ez a jelképes nyelvi cselekedet egyúttal két, máig meghatározó jelentőségű európai állam, Franciaország és Németország megszületését is jelentette.

Mintegy kétszáz évvel később, 1066-ban, az Észak-Európából jövő és a La Manche partvidékén megtelepedő, beolvadó viking kalózok leszármazottja, Hódító Vilmos, Normandia hercege szintén politikai és katonai csatározások eredményeképpen a hastingsi csata után Angliába viszi ezt az éppen csak megszületett protofrancia nyelvet. A történetet Matilda királynő bayeux-i falikárpitjának 72 csodálatos jelenete is megörökíti.

Szerkesztőségi megjegyzés: Az olvasóban felmerülhet, hogy a francia nyelv történetéről és helyzetéről írt fejtegetések hogyan kerülnek a magyar orvosi nyelvvel foglalkozó szaklapba. Főszerkesztőként kértem el Bárdosi tanár úrtól előadásának írásos változatát, amelyet ezúton is hálásan köszönök. Ez a közlemény minden anyanyelvét szerető, féltő embernek szól, így a *Magyar Orvosi Nyelv* olvasóinak is. Nagyon tanulságosan írja le a francia nemzeti nyelv megóvására, művelésére tett több évszázados lépéseket, és vázolja a francia kormány, az értelmiség és minden francia ember anyanyelvi felelősségét. Ebben a francia nyelvet megőrizni kívánó teljes nemzeti egységben a szaknyelvek, így az orvosi szaknyelv művelői is jócskán kiveszik a részüket. A közlemény megfontolandó útmutatóként szolgál minden nemzeti nyelv, a magyar nyelv számára is. Kendőzetlen nyelvpolitikát ismertet, amely szakít a teljesen szabadelvű – nem kell a nyelvművelés, hadd menjen minden a maga útján – hamis nézetekkel. Azt sugallja, hogy nemzeti nyelvünk védelme szakembereink, vezetőink, kormányunk és minden magyar érzelmű ember kötelessége. Iránymutató a magyar orvosi szaknyelv művelőinek is; utalva nemcsak a tudományos fogalmak magyar nyelvű megalkotásának erkölcsi felelősségére, de azok alkalmazását elősegítő intézkedések (rendeletek, törvények) létrehozására is. Mindnyájan tudjuk, hogy a szakfogalmak nemzeti nyelvi megeremtése nem elég, azok elterjesztése, szüntelen alkalmazása nélkül erőfeszítéseink nem érnek célt.

¹ Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottságának 2010. február 3-i bizottsági ülésén. Jelen szöveg a *Magyar Nyelvőr* 134/1. számában megjelent tanulmány másodközlése a folyóirat szíves engedélyével.

tette. Az újszülött francia nyelv, pontosabban annak regionális – normann – változata egészen a XV. századig az angol királyi udvar, a főnemesség, a papság, a közigazgatás nyelve maradt, miközben a pórnép továbbra is az angolt használta. Fraser Mackenzie angol nyelvész monumentális tanulmánya szerint (Mackenzie 1939) ezzel is magyarázható, hogy az angol nyelv szókincsének mintegy 60%-a francia (latin) eredetű. A közismert példák mellett (*justice* 'igazságszolgáltatás' ← fr. *justice*, *people* 'nép' ← fr. *peuple*, *tennis* 'tenisz' ← fr. *tenez* [a 'tenir' ige ragozott alakja]) említsük meg, hogy az élő állat germán eredetű megnevezésével szemben (*swine/pig* 'disznó', *cow* 'marha', *calf* 'borjú', *sheep* 'birka'), az állat ételként feldolgozott változatának neve francia eredetű: *pork* ← *porc*, *beef* ← *bœuf*, *veal* ← *veau*, *mutton* ← *mouton*. Az angol parlamentben a mai napig francia mondatokkal jelzik, ha egy törvényt elfogadnak (*Le roi le veult* 'Így akarja a király') vagy elutasítanak (*Le Roi s'avisera* 'A király mérlegeli a dolgot'). Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának ma is használatos címerében pedig szintén két francia mondat olvasható, a Térdszalagrend jelszava (*Honni soit qui mal y pense* 'Rossz, aki rosszra gondol') és az Oroszlánszívű Richárd XII. századi győztes courcelles-i csatájára emlékeztető *Dieu et mon droit* 'Isten és jogom' mondat, amelyet VI. Henrik vett fel jelmondatként a címerbe.

A francia nyelv visszaszorulása Angliában a XIV. században, a százéves háború idején kezdődött el. Ennek egyik biztos jele volt, hogy megsokszorozódtak a francia nyelv elsajátítását célzó nyelvkönyvek és a francia irodalmi művek angol fordításai, mivel a franciát már a nemesség körében sem saját (anya)nyelvként használták gyerekkortól fogva, hanem idegen nyelvként tanulták. Geoffrey Chaucerrel, a *Canterbury mesék* szerzőjével kezdődően pedig az angol irodalom is egyre több magas színvonalú, népszerű alkotást hozott létre. Am talán még ennél is meghatározóbb volt az 1417-es esztendő, amikor V. Henrik király magánlevelezésében is az angolt kezdte használni a francia helyett. A francia és az angol nyelvközösséghez tartozók közötti érintkezés ettől fogva már nem volt zökkenőmentes. Ennek az irodalomban is nyoma maradt. Shakespeare *V. Henrik* című drámájában V. Henriknek, Anglia és Franciaország királyának és jövődöbelijének, a francia Katalin hercegnőnek, 1420-ban már a társalkodónó tolmácsolására volt szükségük egymással évődő beszélgetésük során (V. 2).

A sors furcsa fintora folytán a normandiai francia nyelv által évszázadokon keresztül erőteljesen befolyásolt, alakított angol nyelv majd közel 900 évvel később, a normandiai partaszállás után vesz nyelvi létét a francián. De erről még később szólunk.

A FRANCIA MINT NEMZETKÖZI NYELV EURÓPÁBAN ÉS AVILÁGBAN A XII–XIII. század folyamán, amikor is a latint Európa számos országában hivatalos nyelvként használták, a francia nyelv – a francia királyság növekvő irodalmi, művészeti, tudományos, politikai és gazdasági súlyának köszönhetően – Európa-szerte mint második nemzetközi nyelv volt használatos.

Itáliában a francia nyelv olyan elterjedt volt, hogy például Brunetto Latini 1265-ben francia nyelven írta meg az akkori idők ismereteit összefoglaló *Li Livres dou Tresor* című enciklopédiáját, mert minden nyelv közül ezt tartotta a legelvezetesebbnek (*le plus délectable*) és legismertebbnek. Amikor pedig a velencei születésű kereskedő és utazó, Marco Polo 1296-ban Kínából hazatérve Genovában börtönbe került, itálianizmusokkal tűzdelt francia nyelven mondta tollba pisai fogolytársának ázsiai utazása történetét, amely később *Le Livre des Merveilles* címen vált ismertté.

Spanyolországban a francia nyelvet a Szent Jakab sírjához Santiago de Compostelába zarándokoló francia egyházi emberek és zarándokok terjesztették. Az alábbi mondást pedig, amint erről Diderot és d'Alembert enciklopédiája is megemlékezik, V. Károly német császárnak és spanyol királynak tulajdonítják: „Angolul beszélek a kereskedőkkel, olaszul a hölgyekkel, franciául a férfakkal, spanyolul Istennel és németül a lovalmal.”

Adenet le Roi XIII. század végéről származó Nagylábú Berta (*Berte as grans piés*) című, a magyar–francia dinasztikus kapcsolatok kialakulásának fontos állomását is bemutató gesztájának 148–157. sorai arról tanúskodnak, hogy valószínűleg a magyar királyi udvarban is jól beszélték a nagy presztízzsel rendelkező Párizs környéki francia nyelvet. A magyar műveltségre gyakorolt francia hatás felfedezhető az építészet, a szerzetesrendek által üzött ipar, kert- és szőlőművelés, az ötvösművészet, sőt még az oklevélírás területén is. Ezeknek a francia művelődési hatásoknak emlékét őrzik ófrancia jövevényszavaink, amelyek teljesen beolvadtak a magyar szókészletbe (Bárczi 1938). Például: *clinche* → kilincs, *loquet* → lakat, *mèche* → mécs, *diamant* → gyémánt, *targe* → tárgy, *bottes* → botos, nemezcsizma, *scrin* → szekrény, *cimier*, *cimer* → címer stb. Személy- és helyneveink közül is több francia eredetű: *Louis* → Lajos, *Olivier* → Olivér, *taille* 'szőlőmetszés' → Tállya (község Tokaj-Hegyalján).

I. Ferenc 1539-es villers-cotterêts-i királyi ediktuma megerősítette a nemzeti nyelvet egyrészt a latinnal, másrészt a hűbéri hatalmi központokkal területileg gyakran egybeeső nyelvváltozatokkal szemben. Részben ennek, részben pedig a Pléiade költőinek (Du Bellay, Ronsard) köszönhetően, akiknek tevékenysége nyomán a Napkirály századában felendült az irodalmi, művészeti és tudományos élet, a francia nyelv is egyre inkább a figyelem középpontjába került. Megalakult a Francia Akadémia (1635), amely nemsokára kiadta első irányadó szótárát (*Dictionnaire de l'Académie française*, 1694), Vaugelas nyelvművelő írása (*Remarques sur la langue française*, 1647) pedig a nyelvtan és a nyelvhasználat vonatkozásában szabályozta a nyelvet. (A XVII. század nagy francia drámaírója, Pierre Corneille például ennek alapján újrírta *Cid* című drámájának egyes részeit.) Mindezek hatására a francia nyelv a XVII. század második felére olyan tökéletesen kiforrott, kiegyensúlyozott nyelvvé vált, hogy a nemzeti egyseget és az egységes nemzeti nyelvet kereső számos európai

ország számára példakép és elérendő cél lett. Ekkortól szokás a francia nyelvet gyakran a *világosság*, *kiegyensúlyozottság*, *állandóság* szavakkal jellemezni. Az író és filozófus Pierre Bayle 1685-ben meg is állapította: a francia nyelv az európai népek közötti érintkezés legfőbb eszköze.

Jegyezzük meg, hogy noha nyelvtani rendszerét tekintve a következő háromszáz évben már csak igen kis mértékben változott a francia nyelv, használata még közel sem vált általánossá az ország minden részében, különösen nem Dél-Franciaországban, ahol a nép még a forradalom idején sem beszélt franciául (ez az akkori Franciaország lakosságának 25%-át jelentette). A központi nyelv és a több tucat nyelvjárás, térségi nyelv közötti évszázados harc az államnyelv kialakulásának egy szintén igen érdekes vetülete, amelyről később még szót ejtünk.

A francia forradalom századában tehát a tudás és a választékoság megtestesítője volt a francia nyelv: Casanova italianizmusokkal teletűzdelt francia nyelven írta meg emlékiratait, Leibniz szintén franciául fogalmazta meg fontosabb műveit, Nagy Katalin orosz cárnő, Mária Terézia császárné, II. Frigyes porosz király és környezete franciául írt és társalgott, a németalföldi uralkodók, nemesek és kereskedők úgyszintén, Rákóczi Ferenc franciául írta emlékiratait (*Mémoires*) és fiának ajánlott erkölcsi intelmeit (*Réflexions sur la vie civile et la politesse d'un chrétien*), Rivarol gróf pedig a berlini Akadémia által meghirdetett felhívásra megírta híres művét a francia nyelv egyetemességéről (*Discours sur l'universalité de la langue française*, 1784), amelynek leghíresebb mondata szerint „ami nem világos, az nincs franciául”. A forradalom, majd Napóleon számos európai országban tovább növelte a francia nyelv népszerűségét. Napóleon oroszországi hadjáratok a döntő csata előestéjén még Kutuzov tábornok is franciául idézte vendégeinek La Fontaine meséjét a gémről, amelyik mindent elveszített, mert túl sokat akart. Waterloo után azonban a helyzet kezdett megváltozni. Noha a bécsi békeszerződést még franciául írták, Európa térképét franciául rajzolták újra, a szerződés végén már kimondatott: „Bár a francia nyelv a jelen szerződés minden példányának kizárólagos nyelve, a szerződő hatalmak megállapítják, hogy e nyelv használatának a jövőben nem lesz folytatása.”

Mindezek mellett létezik a francia nyelv terjedésének egy másik, szélesebb vetülete is. A XVI. századtól fogva, a hajózás fejlődésével, gazdasági és politikai indíttatásból, követve a spanyol, portugál, majd holland példát, Franciaország is bekapcsolódott a gyarmatosítási folyamatba. 1534-ben egy merész saint-malói hajós, Jacques Cartier, I. Ferenc király megbízásából a nyugati félteke kutatására indult, és – eljutva Labradorig – Franciaország számára birtokba vette a felfedezett területet. Egy évvel később felhajózott az általa elnevezett Szent Lőrinc-folyón is. Ezzel kezdődött az a folyamat, amelynek végén, egy évszázaddal később a saint-germaini szerződés (1632) megállapította a francia gyarmatosítási területek határát, megvetve ezzel a későbbi francia Kanada alapjait. Ez

idő tájt jelentek meg a franciák a Mississippi völgyében (a későbbi Louisianában, amelyet Napóleon 1803-ban 15 millió dollárért eladott az Egyesült Államoknak), Martinique-on (1625), Guadeloupe-on (1635), Guyane-on, az Indiai-óceánon (Réunion szigete) és Afrikában (Szeneál) is. A XVIII. század európai háborúi és az azokat követő békeszerződések következtében azonban Franciaország kénytelen volt a fenti területek nagy részét elsősorban az angoloknak átengedni, és csupán néhány tengerentúli területet tarthatott meg, ahol a francia nyelvi jelenlét – sokszor a helyi kreol mellett – érezhetően megmaradt. A XIX. századi igen erőteljes gyarmatosítási és hittérítő tevékenység következtében a francia nyelv és kultúra jelentősen elterjedt az afrikai kontinensen, Ázsiában és az óceániai szigetvilágban. A XX. században azonban ez a folyamat lelassult. A század elejére az első számú ipari és gyarmatosító hatalom Anglia lett, és az Egyesült Államok is egyre fontosabb politikai és gazdasági tényezővé nőtte ki magát.

Igaza lett tehát David Hume angol filozófusnak, aki még 1767-ben azt írta, hogy hiába dicsekednek a franciák nyelvük hódításaival, az angolok egyre erőteljesebb amerikai jelenléte az angol nyelvnek nagyobb jövőt ígér. Az angol tehát igen komoly vetélytársként jelent meg a gazdasági, a pénzügyi, de a diplomáciai élet területén is. Jellemző, hogy míg a békeszerződések a XVII. századtól fogva franciául írták (még a bismarcki porosz birodalom Franciaország feletti győzelmét hozó 1871-es szerződést is!), addig az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződést a francia mellett már angolul is megfogalmazták, sőt egyes nyelvészek szerint a francia változat az eredeti angol szöveg fordítása. Ez a folyamat pedig – elsősorban az Egyesült Államok erőteljes gazdasági-tudományos fejlődése következtében – a második világháború után még jobban felgyorsult. Egy 1997-es felmérés szerint közel négyszer több tudományos közlemény jelent meg a világon angolul, mint franciául. Ez az iránzat természetesen azóta csak tovább erősödött. És még egy érdekesség: a legújabb hivatalos francia jelentéseket olvasva láthatjuk, hogy a franciák – ellentétben talán a babérjaikon pihenő angolszászokkal – az angol mellett egyre jobban figyelnek a spanyol nyelvnek a nemzetközi politikai és kereskedelmi élet számos területét érintő növekvő térhódítására. Ne feledjük: az Egyesült Államok lakosságának közel 15%-a spanyolajkú, és számuk, főleg a déli államokban (Kalifornia, Arizona, Új-Mexikó, Texas), feltartóztatlanul növekszik.

Mindazonáltal a francia mind a mai napig számos nagy nemzetközi szervezet (ENSZ, UNESCO, NOB, NATO, Arab Liga, Európai Parlament, Interpol, Hágai Nemzetközi Bíróság stb.) egyik hivatalos nyelve, munkanyelve vagy úgynevezett „hídnyelve” (*langue pivot*), a Vatikán pedig a latin mellett a diplomáciai kapcsolatok nyelveként használja. Amióta De Gaulle tábornok 1966-ban életre hívta a francia nyelv legfelső tanácsának (*Haut Comité de la langue française*) intézményét, a hivatalos francia politika állandó törekvése a francia nyelv nemzetközi kisugárzásának megtartása és növelése a különféle világi és vallási szervezetek hathatós segítségével (pl. *Alliance*

française, Organisation internationale de la Francophonie, TV5, Œuvres catholiques). A francia ma az angol mellett az egyetlen nyelv, amely minden földrészen, mintegy ötven országban jelen van, különböző mértékben és minőségben. Mintegy 100–120 millió tényleges frankofónról beszélhetünk, akik rendszeresen és természetes módon (anyanyelvi szinten) használják a franciát, míg azok száma, akik többé-kevésbé rendszeresen és többé-kevésbé szokásosan érintkeznek ezen a nyelven, 200 és 300 millió közöttire tehető. Terjedése manapság leginkább az afrikai földrészen figyelhető meg. E számok tükrében a világ nyelvi rangsorában a kilencedik helyen áll. Ha a francia nyelv által közvetített gazdasági erőt nézzük, akkor pedig az ötödik helyet foglalja el. Jegyezzük meg azt is, hogy a francia kormány az utóbbi években közel kétfélmilli eurót fordított arra, hogy a 27 tagállamúra bővült EU-ban az új tagállamok tisztségviselői – így például a magyarok is – az angol mellett a franciát is tárgyalóképes szinten elsajátítsák. Ha már a számoknál tartunk, érdemes megemlíteni, hogy François Grin, a genfi egyetem közgazdász professzorának 2005-ben írt 127 oldalas jelentése évi 17 milliárd euróra teszi az Egyesült Királyság abból fakadó költségvetési nyereségét, hogy nincs szükségük fordítási költségek tervezésére, mivel az európai intézmények döntő többségében az angol nyelvet használják. Ez pedig a demokratikus és hatékony nyelvi érintkezés valós nehézségeit veti fel: „Ha minden nyelvet [...] egyformának tekintünk, akkor demokratikusan járunk el, de figyelmen kívül hagyjuk a gazdaságosság és a hatékonyság elvét. Az egy vagy néhány munkanyelvre való korlátozás viszont lehet gazdaságos és hatékony, de nem lehet demokratikus, mivel privilégiumot biztosítana a kiválasztott nyelveknek, és ez konfliktusok keletkezésének forrása lehet, ami végeredményben megnehezítheti az integráció folyamatát is” (Bańcerowski 2006: 4–5).

A FRANCIA MINT ÁLLAMNYELV DIADALA A NYELVJÁRÁSOK, A REGIONÁLIS NYELVEK FÖLÖTT Minden nyelv életében működnek elkülönítő és egységesítő erők, amelyek hol nyelvjárásokat hoznak létre, hol a kiegyenlítődség irányában hatnak. A francia nyelv történetében – különösen az V–XII. század folyamán – erősebben hatottak az elkülönítő erők (ilyen volt Gallia területének a rómaiak által szakaszosan véghezvitt romanizálása; a keletről érkező barbár germán törzsekkel való érintkezés; a hűbéri széttagoltság; a természeti akadályokból adódó érintkezési nehézségek), ezért a nyelvjárások sokszínűsége volt a jellemző a középkori Franciaországra, amelyben a latin eredetű nyelvek (katalán, korzikai olasz) és nyelvjárások (oïl, oc, frankoprovenszál) mellett – főleg az ország határvidékeire szorulva – germán (elzászi, flamand), kelta (breton) nyelvek, sőt a baszk is megtalálhatók. Nem kevesebb, mint tíz nyelv vagy nyelvjárástípus élt és él még ma is – természetesen jelentősen háttérbe szorulva az egységes nemzeti nyelv mögött – Franciaország területén. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nincs még egy olyan ország Európában, amely nyelvileg ilyen változatos képet mutatna.

Párizs földrajzi, gazdasági, katonai, vallási és oktatási szempontból is kiemelt szerephez jutásával, I. Ferenc, majd pe-

dig a Napkirály és az általa létrehozott Francia Akadémia áldásos tevékenységének köszönhetően a XVIII. században a francia egyre inkább elterjedt a városokban, de vidéken az emberek túlnyomó többsége továbbra is a saját nyelvjárását beszélte. 1789 után ez a helyzet jelentősen megnehezítette a forradalmi eszmék terjesztését. Ezért a kezdeti, túlzottan szabad nyelvi politika helyett – 1790 és 1793 között például az alkotmányozó nemzetgyűlés határozatait rendszeresen lefordították a regionális nyelvekre – a Konvent tagjai (pl. Barère, Grégoire apát) mindent elkövettek annak érdekében, hogy a régi, hűbéri rendszer tagoltságát és az emberek közötti egyenlőtlenséget jelképező tájnyelveket megsemmisítsék, és helyükbe az „egy és oszthatatlan köztársaságban” mindenütt a francia nyelv lépjen. A cél az volt, hogy az ország minden községében létrejöjjön egy általános iskola, amelyben az oktatás franciául folyik. Ehhez előbb elkezdtek a tanítóképzők (*écoles normales*) felállításának a megszervezését. A középiskolai tanárok képzésére pedig 1794-ben létrehozták a francia oktatási rendszer máig is egyik legkiválóbb elit intézményét, az *École Normale Supérieure de la rue d'Ulm* tanárképzőt. A fenti intézkedések hatására a forradalmat követő időszakban, majd Napóleon alatt is folyamatosan nőtt a franciául tudók száma. Eleinte csak a kétnyelvűség kezdett terjedni, majd később egyre inkább háttérbe szorultak a nyelvjárások. Hozzájárult ehhez a folyamathoz a városok, az ipar, a közlekedés és az tájékoztatás rohamos fejlődése is. A nyelvjárások visszaszorulásában – Renan szavaival élve: „múzeumba zárásában” – igen fontos szerepe volt a köztársasági és világi baloldal alapító atyja, Jules Ferry által 1880 és 1886 között bevezetett ingyenes, kötelező és világi iskolarendszer megjelenése, amelynek középpontjában természetesen a francia nyelv oktatása állt. A végső, mondhatni talán döntő csapást azonban az első világháború mérte a nyelvjárásokra. Az újoncokat a háború elején területi alapon szervezett ezredkebe sorozták be, így azok maguk között a nyelvjárásukat használták. Az első időszak szörnyű veszteségei után azonban a vezérkar újrászervezte a hadsereget, és ennek során az egyes egységekben Franciaország különböző területeiről származó katonák kerültek egymás mellé, akik csak az iskolában elsajátított francia nyelven tudtak egymással beszélni. Néhány évi katonáskodás után hazatérve már otthon is franciául beszéltek inkább, így a gyerekeknek egyre kevesebb alkalmuk volt nyelvjárásuk használatára.

A XX. század folyamán az írott, majd később az elektronikus sajtó terjedése további döntő egységesítő tényezőként jelentkezett. Az írott nyelvet illetően Franciaország lakossága mára már teljesen, a szóbeliséget tekintve pedig nagyrészt egységes. Egyes földrajzi területeken – életkortól és nemtől függően változó mértékben – a térségi és a tájnyelvek többnyire a köznyelv mellett másodlagosan, sokszor már csak a megértés szintjén, elsősorban a családon belüli érintkezésben fordulnak még elő. A nyelvjárásoknak a szókészletre és a kiejtésre gyakorolt nyelvi hatásai természetesen a mai napig kimutathatók a beszélt francia nyelvben.

A francia közoktatásban az 1951-ben megszavazott Deixonne-féle törvény nyomán korlátozott lehetőség nyílt – heti egy órában – a térségi nyelvek és kultúrák választható oktatására. Az 1975-ben életbe lépett Haby-féle törvény tovább bővítette a kereteket.² Pompidou elnök azonban még 1976-ban is azt mondta, hogy „az Európában meghatározó szerepre hivatott Franciaországban nincs helye a regionális nyelveknek”, és noha azóta a hivatalos nyelvpolitika – legalábbis a nyilatkozatok szintjén – rugalmasabbá vált, a térségi nyelvek oktatása, a térségi rádiók és televíziók térségi nyelvű műsorai máig sokkal inkább a túrt, mint a támogatott osztályba tartoznak. Franciaország Szlovákia mellett hosszú éveken át nem hagyta jóvá a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, amelyet végül 1999. május 7-én írt alá. Mivel ez az aláírás Franciaország esetében – beleértve a tengerentúli megyéket és egyéb területeket is – a Bernard Cerquiglini (2003) által készített jelentés szerint 75, a francia kulturális örökség részét képező nyelv vagy regionális nyelv létezésének elismerését és azok védelmét jelentette volna (szemben a francia alkotmány 2. cikke által még ma is kizárólagosan elismert francia nyelvvel), a kérdéssel roppant éles viták folytak az országgházban és az újságok hasábjain is. A Francia Alkotmánybíróság 1999-ben alkotmányellenesnek nyilvánította a Chartát. Mi volt ennek az oka? A Charta szellemében és többször szövetségesein is a térségi nyelvek rendszeres használatát irányozza elő az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban vagy akár az országgházban. Ez pedig homlokegyenest ellenkezik az „egy nemzet egy nyelv” jelmondatban testet öltő hivatalos francia nyelvpolitikával, amelyet I. Ferenc és az őt követő uralkodók, királyok, császárok és köztársasági elnökök folytattak megszakítás nélkül több mint négyszáz éven át. Nagy nyomás nehezedett tehát a francia kormányra. A hegyek éveken át vajúdtak, majd a nevelésnek mondható megegyezéses egér végül 2008 júliusában született meg. Továbbra is érvényben van az V. Köztársaság alkotmánya 2. cikkének első mondata, amely – ellentétben a magyar alkotmánnyal – rendelkezik az állam nyelvéről amikor kimondja, hogy „A Köztársaság nyelve a francia”.³ Ám nem ennél a cikknél, amint az elvárható volna, hanem jóval hátrébb, a területi közösségekről szóló rész 75-1 cikkénél egészítették ki az alkotmányt a következő rövid mondattal: „A regionális nyelvek Franciaország örökségének részét képezik.”⁴ Azt, hogy a franciák számára mennyire fontos és kényes kérdéssel van szó, jól mutatja Max Gallónak, a Francia Akadémia tagjának az Alkotmánybíróság döntését néhány nappal megelőző kijelentése: „A regionális nyelvek veszélyt jelentenek a francia nyelv számára.”⁵

NORMANDIÁTÓL NORMANDIÁIG: AZ ANGOL NYELVI ELÉGÍTÉL ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI Az előzőekben igyekeztem felvázolni azt a több évszázados történelmi folyamatot, amelynek során a francia nyelv folyamatos belső és külső harcban, roppant tudatos nemzeti nyelvpolitika segítségével elismert, Kiss Jenő professzor úr szavaival élve, „magas teljesítőképességű”, „versenyképes” nyelvvé vált a „globális nyelvi piacon” (Kiss 2009: 68–69).

A Normandiából útra kelt Hódító Vilmos nyelvi gyarmatosítása után 878 évvel, vagyis a szövetségesek 1944-es normandiai partraszállását követően azonban a francia nyelv nemzetközi helyzete megrendült. A jaltai konferencia a leereszkedő vasfüggönnyel Európát politikailag és gazdaságilag is kettévágta. A keleti tömb országaiban a Szovjetunió által kieroszakolt kommunista diktatúra, az örök nehézségekkel küzdő szocialista típusú gazdaság lett az uralkodó, míg a demokratikus Nyugat-Európában, így Franciaországban is az Egyesült Államok által mozgatott több milliárd dolláros Marshall-terv hatalmas gazdasági fellendülést hozott. 1960 és 1980 között például a franciaországi amerikai befektetések 250%-kal nőttek. Az *american way of life* ideológiája jegyében terjedő nyelvi és kulturális „szolgalelkűség”, az úgynevezett „cocakolonizáció” azzal járt, hogy az élet minden területén tömegesen jelentek meg angol–amerikai termékek és az azokat megnevező szavak (Coca-Cola, autók, háztartási cikkek, szupermarketek, rockzene, film stb.).

A múlt század hatvanas éveiben a *français* 'francia' és az *anglais* 'angol' vagy *américain* 'amerikai' szavak összeolvasztásából alkotott *franglais*, *francricain* műszó azoknak az angol–amerikai eredetű új szavaknak (neologizmusoknak) a negatív hangulatú összefoglaló neve lett Franciaországban, amelyek az 1950-es évektől kezdve nagy számban kerültek be a francia nyelvbe. Például: *job* 'munka, állás', *sexy* 'szexis', *week-end* 'hétvége', *hold-up* 'rablás', *speakerine* 'tv-bemondónő' stb. Azóta tágabb értelemben az angol szavakkal teleltűzött szövegezést, beszédet is ezzel a névvel illetik, amely éppúgy előfordul a hirdetésekben, a sajtóban, mint a mindennapi nyelvhasználat bármelyik szintjén.

Franciaországban a *franglais*, *francricain* elleni harc a szó keletkezésével szinte egy időben azonnal elkezdődött, és szorosan összekapcsolódott a Charles de Gaulle elnök által hivatalosan is meghirdetett Amerika-ellenes politikával, amelynek elsődleges célja az Egyesült Államok politikai és kulturális befolyásának a csökkentése volt. Erre az időszakra tehető az első francia atombomba felrobbantása (1960), Nagy-Britannia közös piaci csatlakozásának francia vétőja

2 „Un enseignement des langues et des cultures régionales peut être dispensé tout au long de la scolarité.” (A regionális nyelvek és kultúrák oktatása a teljes iskolakötelezettség alatt lehetséges.)

3 Art. 2 – „La langue de la République est le français.”

4 Art. 75-1 – „Les langues régionales appartiennent au patrimoine de la France.”

5 „Les langues régionales sont une menace pour la langue française.”

(1963) és Franciaország kilépése a NATO katonai szervezetéből (1966). Az angloamerikanizmusok ellen meghirdetett nyelvvédő mozgalom élharcosa René Étiemble francia író, irodalmár volt, aki 1964-ben megjelent *Parlez-vous français?* című könyvével szenvedélyes vitákat váltott ki. Ezek során kristályosodott ki az a hivatalos francia nyelvpolitika, amely akkor elsőrendű feladatának tekintette olyan szervezetek létrehozását, amelyeknek célja a francia nyelv védelme, fejlesztése és terjesztése. Ilyen volt például az 1966-ban megalakult és közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó „A francia nyelv védelmének és terjesztésének legfelső bizottsága” nevű intézmény,⁶ vagy később az a szintén közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó szerv,⁷ amely – egyfajta nyelvi minisztériumként – a francia nyelvvel és a franciaországi nyelvekkel foglalkozik. Ez utóbbinak egykori vezetője, aki ma a Frankofón Egyetemek Szövetségének (*Association des Universités Francophones*) rektora, egyik budapesti előadásán elmesélte például, hogy a francia kormány hivatalos minőségben kiküldte őt a naganói téli olimpiára, hogy ellenőrizze, valóban használják-e a francia nyelvet a hivatalos alkalmakkor vagy a tájékoztatási pontokon az olimpiai charta előírásának megfelelően. Maga a francia nyelv a kötőelem annak a mára már fajsúlyos politikai szervezetté fejlődött frankofónia intézményének⁸ is, amelyet a volt szenegáli költő és államelnök Léopold Sedar Senghor, valamint de Gaulle hozott létre az 1960-as évek közepén a régi francia gyarmatok és az anyaország politikai, gazdasági, kulturális és oktatási kapcsolatainak fenntartása és fejlesztése érdekében. Mindez például nem mondható el a hasonló jellegű *Commonwealth*ről, amelynek 1932-es alapszabályában az „angol nyelv” kifejezés nem is szerepel.

Szintén ennek a tudatos nemzeti nyelvpolitikának köszönhető, hogy már 1971 óta minden francia minisztériumban működik egy úgynevezett nevezéktani bizottság (*commission de terminologie*). Ezeknek a feladata a szakterület nevezéktani hiányosságainak – értsd: az angol szakkifejezések – a feltérképezése és francia szakszavakkal való helyettesítése. Az így összeállított szójegyzékeket a Francia Akadémia ellenőrzése után miniszteri rendeletek formájában a *Magyar Közlöny*höz hasonló *Journal Officiel de la République française* adja közre rendszeresen 1973 óta. A szakkifejezések jegyzékében foglalt francia szakszavak használata kötelező érvényű az államtól függő intézményekben, például a közigazgatás, az oktatás és a kutatás terén. 1973 és 1991 között több mint 3100 új szakszó született így módon Franciaországban.

Az egyébként minden nyelvben igen erős angol befolyással bíró számítástechnikai szakkifejezések területén például fegyelmre méltóan sikerült szinte a teljes informatikai alap-

szókészletet franciásítani és azt el is terjeszteni (pl.: hard disk → *disque dur* 'merevlemez', computer → *ordinateur*, *bécane* 'számítógép', hardware → *matériel* 'hardver', software → *logiciel* 'program', to save → *sauvegarder* '(le)menteni (pl. szöveget)', @, at → *arobase* 'kukac', Web → *toile* 'internet, háló', SMS → *texto* 'SMS', e-mail → *courriel* 'e-mail, drótposta'). Fontos szerepet játszott és játszik ebben Kanadának az angol nyelv satujában található francia nyelvű területe, Québec és az ott működő anyanyelvi iroda,⁹ az új francia megfelelők terjesztésében pedig a *La Banque des Mots* (Szóbank) című nyelvészeti folyóirat vagy a legtekintélyesebb francia egy nyelvű értelmező szótárak. A *Petit Robert* 2010-es világhálót megjelenő kiadása például a 963 anglicizmusként feltüntetett szó mellett rendre megadja a már elfogadott hivatalos francia megfelelőket is: aquaplaning → *aquaplanage*, blog → *bloc-notes*, reality show → *télévérité*, tie-break → *jeu décisif*, sponsoring → *parrainage*. Jegyezzük meg, hogy a több mint hatvanezer címszót tartalmazó szótár szóanyagához képest elenyésző számú, ám ugyanakkor a mindennapi életben rendkívül fontos és gyakori anglicizmusról van szó.

A hím-nőnem kettősségében szerveződő francia nyelv egészen a legutóbbi időig rendkívül hűbéri jelleget mutatott a nőnemű foglalkozásneveket illetően. Számos esetben nem volt egy-egy foglalkozás megnevezésére nőnemű alak, vagy ha volt, az többnyire csak az adott foglalkozást űző férfi feleségét jelölte. A francia befogadókészségét és -képességét mutatja, hogy a francia nyelvvel foglalkozó kutatóintézetek munkájának eredményeképpen az ezredfordulóra közel 25 000 foglalkozásnév nem egyszer újszerű nőnemű alakját (pl. *écrivaine*, *professeure*, *académicienne*) sikerült megalkotni és közkinccsé tenni (Cerquiglini 1999). Mint oly sokszor, az amerikai angol által erősen befolyásolt québeci francia nyelv ebben a megújító folyamatban is megtermékenyítő szerepet játszik, és számos ott már elismert és használt alakot adott tovább az anyaországi franciának.

De ne feledkezzünk meg az elmúlt évtizedek francia nyelvtörvényeiről sem, amelyek szintén fontos szerepet játszottak abban, hogy a francia sikeresen vegye fel a harcot az angollal. Noha nem sok eredménnyel, de már az 1975-ös Bas-Lauriol-féle nyelvtörvény is kötelezővé tette a francia nyelv használatát a magánéleten kívül, vagyis a kereskedelmi megnevezésekben, a használati utasításokban, a munkaszerződésekben, a közintézmények felirataiban, a rádiós és televíziós műsorok felvezetőiben, hogy csak néhány példát idézzünk, és tiltotta a külföldi (tehát nem csupán angol) szavak használatát abban az esetben, amikor azoknak létezett elfogadott francia megfelelője. A legutolsó, a Bas-Lauriol-féle törvényt felülíró és a köznyelv által az akkori kulturális miniszterrel elnevezett Toubon-féle

6 Haut Comité pour la Défense et l'Expansion de la langue française.

7 Délégation générale à la langue française et aux langues de France.

8 Organisation internationale de la Francophonie.

9 Office québécois de la langue française (http://www.granddictionnaire.com/btml/fra/r_motclef/index1024_1.asp).

nyelvtörvény¹⁰ 1994-ben lépett életbe, és lényegében az 1975-ös törvény folyamánának tekinthető. Bevezetését széles körű társadalmi vita és egyeztetés előzte meg. A korabeli felmérések szerint pártállástól függetlenül a franciák 97%-a nyilatkozott úgy, hogy kötődik a nyelvhez, 70%-a büszke annak nemzetközi elterjedtségére, 93%-a egyetért a törvénnyel, 78%-a előnyben részesíti a nyelvi sokszínűséget Európában az angol általános használatával szemben. A törvényt az országház nagy többséggel megszavazta, de az Alkotmánybíróság egyes, talán valóban kissé túlzó kitételeit a kifejezés szabadsága nevében alkotmányellenesnek minősítette (például azt a cikket, amely a tudományos kutatási pályázatok anyagi támogatását az eredmények francia nyelvű közléséhez kötötte). A Toubon-féle, amúgy nagyon megengedő nyelvtörvény igen fontos lépés volt Franciaországban: hangsúlyozta azt a demokratikus alapelvet, hogy minden francia polgárnak joga van arra, hogy saját nyelvén jusson ismeretekhez, és tovább erősítette vagy felébresztette a franciákban az anyanyelvi öntudatot, a nyelvhez való kötődést. A versenyterületet, a fogyasztóvédelmet, a hirdetések és a tömegtájékoztatást felügyelő különböző hivatalos szervek¹¹ részéről évi mintegy 1000 ellenőrzés történik. A törvény ugyan lehetővé tette az előírások be nem tartásából fakadó kihágások pénzbüntetését, valójában azonban erre nem túl gyakran került sor. Az egyik ilyen ismert eset az volt, amikor az orvosi képzést berendezéseket gyártó General Electric Medical Systems francia leányvállalatát 2006-ban 570 000 euróra büntette a versailles-i fellebbviteli bíróság, mert 58 biztonsági és módszertani ismertetőt az elsőfokú bíróság döntése ellenére nem fordított le franciára.¹² Ez a súlyos ítélet talán azért is születhetett meg, mert a törvénynek van egy kevésbé ismert kiegészítése, amelyet a francia Szenátus 2005-ben egyhangúlag elfogadott, és amely a vállalatvezetőkre, a vállalatok működésére vonatkozólag további szigorításokat írt elő (például, hogy minden vállalatvezető köteles írásos tájékoztatót átadni a munkavállalóknak a francia nyelvű vállalatban belüli használatáról, vagy hogy a vállalati tanácsulések napirendjének, valamint az üléseken meghozott határozatokról szóló jegyzőkönyveknek a nyelve kötelezően a francia kell, hogy legyen).

Franciaországban a nyelvművelés nemcsak a politika, a nyelvtörvények vagy a tudomány szintjén történik. A szép számmal rendelkezésre álló egynyelvű szótárak használatára való iskolai nevelés megalapozza, hogy a francia nyelvvel való foglalkozás természetes módon beépüljön a franciák mindennapi életébe. Ezt mutatják többek között a népszerű televíziós nyelvi műsorok, vetélkedők (pl. *Merci professeur*, *Championnat d'orthographe*, *Des chiffres et des lettres*), vagy a legkisebb faluban is maguktól létrejövő és működő nyelvi klubok.

A francia nyelv franciaországi védelmével kapcsolatosan még egy érdekes mozzanat érdemel említést. Elismert francia

kultúrsemélyiségek, akadémikusok (Angelo Rinaldi), írók, nyelvészek (Claude Duneton) részvételével 1999 óta működik Franciaországban „Az angol talpnyalás akadémiaja” (*L'Académie de la Carpette anglaise*), amely egyfajta „citromdíjként” minden évben kiosztja a „polgári méltatlanság” díjat (*indignité civique*). A díjat a francia értelmiségi vezetőknek az a tagja kapja, aki a zsűri szerint azzal tűnik ki, hogy Franciaországban vagy az európai intézményekben a francia nyelv rovására túlzottan elősegítette az angol nyelv és kultúra terjedését. Az első „díjazott” Louis Schweitzer (1999), a Renault elnök-vezérigazgatója volt, aki a vállalat párizsi központjában a vezetői értekezletek írásos összefoglalóinak nyelveként kötelezővé tette az angol-amerikai. A „díjazottak” között van még 2004-ből Jean-Claude Trichet, az Európai Központi Bank elnöke, aki hivatalba lépésekor kijelentette: „*I am not a Frenchman*”, vagy 2007-ből Christine Lagarde, francia gazdasági miniszter, aki kollégáival gyakran beszél angolul, emiatt meg is kapta a szójátékon alapuló *Christine The Guard* gúnynevet.

Franciaországban évszázadok óta komoly hagyományai vannak a nyelv tisztaságára való törekvéseknek – de különösen a XVII. század óta, amikor Malherbe és Vaugelas munkássága nyomán kialakult, a mi *nyelvművelés* szavunkkal és fogalmunkkal rokonítható *bon usage* ’helyes nyelvhasználat’ fogalma. A jobb- és baloldali megosztottságtól függetlenül a hivatalos állami politikával valamilyen módon mindig összefüggő purizmus a francia nyelvet általában a „világosság” (*clarté*), „tisztaság” (*pureté*), „logikusság” (*logique*), „kiegyensúlyozottság” (*équilibre*), „elegancia” (*élégance*), „szépség” (*beauté*) szavakkal szokta jellemezni. Fő célkitűzése a francia nyelv mindenáron való védelme az idegen behatások ellen, ha kell, kívülről jövő beavatkozások, szabályozások árán is. A purizmus elveit hirdető és minden nyelvi újítással kapcsolatban kételkedő nyelvészek és nyelvpolitikusok túlzottan hagyományos nyelvszemlélete nem veszi azonban figyelembe, hogy minden nyelv folyamatos fejlődésben van, és ez a fejlődés nem függetleníthető a világban zajló egyéb társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatoktól.

A XX. század harmincas éveitől erősödő formális nyelvészeti áramlathoz tartozó nyelvészek ezzel szemben sokkal elnézőbb magatartást tanúsítottak az angol nyelvi hatással kapcsolatban, tagadták annak kizárólagosan negatív hatását, hivatkozva arra, hogy a szóképzésben például kifejezetten előnyös, megtermékenyítő befolyása is volt a francia nyelvre (vö. walkman → *baladeur* ’sétálómagnó’, surfboard → *planche à voile* ’szörf, szélsikló’, pacemaker → *stimulateur cardiaque* ’pacemaker, ütemszabályzó’, poster → *affiche* ’poszter’, joint venture → *coentreprise* ’vegyes vállalat’). A mai nyelvészek megítélése szerint (Hagège 1987; Cerquiglini 2002; Rey 2007) a világangol igazából nem fenyegeti a franciaországi standardizált franciát, egyrészt a kultúra- és tudományirányítás támogatása, a kiépített

10 Loi n° 94-665 du 4 août 1994 relative à l'emploi de la langue française.

11 Direction générale de la concurrence, de la consommation et de la répression des fraudes, Bureau de Vérification de la Publicité, Conseil supérieur de l'audiovisuel.

12 http://www.novethic.fr/novethic/entreprise/gouvernance/570_000_euros_amende_pour_refus_traduction/99187.jsp.

nyelvpolitikai ellenőrzés, másrészt a nyelvhasználók többségének anyanyelv iránti elkötelezettsége, önazonosság- és öntudata, a tudatos szakfoglalom-fejlesztés és az új fogalmak nyelvi megjelenítésének gazdagsága miatt. A „küzelem” súlypontját át kell tehát helyezni a nemzetközi szintérre, össze kell kötni a francia nyelv ápolásával és minél szélesebb körben történő terjesztésével. A francia csak így maradhat hosszú távon sikeres versenytársa az angolnak a nyelvek piacán. Az ismert francia szótáríró, Alain Rey nemrég megjelent könyvében (Rey 2007) pedig a puristákkal vitázva úgy gondolja, hogy a nyelvi globalizáció tényezői – túllépve a kétség kívül uralkodó angol-amerikai befolyáson – ma sokkal szélesebb skálán mozognak, és ez a francia nyelv gazdagodását is jelentheti. Ez pedig megakadályozhatja, hogy az angol által nyelvilag is egységesülő világunkban a tudományos gondolkodás túlzottan egysíkúvá váljon. Ahogy Michelberger Pál fogalmazott: „A nemzeti nyelvek eltérő logikája a problémák tudományos megközelítését többdimenzióssá (térbelivé) teszi, hiszen a nyelvi logika visszatükröződik a tudományos gondolkodás logikájában is. A sok nyelven épülő, építkező tudomány teljesebb rálátást biztosít a társadalomnak a problémákra” (Michelberger 1999: 24).

Az anyanyelv és a világangol kapcsolatát illetően a mai francia értelmiségi elit válasza alapvetően megfelelnek azoknak az elvárásoknak, amelyeket Kiss Jenő így fogalmazott meg: „A [súlyos kihívásokra adott] választ az új (társadalmi, gazdasági, nyelvhasználati stb.) körülményeket figyelembe vevő, racionális, végiggondolt, higgadt mérlegelésen alapuló, megőrizve újító és újítva megőrző alkalmazkodás jelenti” (Kiss 2009: 72–73). A francia példa számunkra annál is inkább követendő kell, hogy legyen, mivel – amint azt láttuk – pusztán sajnálkozás és önsajnálás helyett anyagilag, nyelv- és kultúrpolitikaiak is sokat tesznek azért, hogy nyelvük – a mindennapi és a szaknyelvi használatban is – a szükséges nyitottsággal, alkalmazkodással úgy fejlődjön, gazdagodjon, korszerűsödjék, hogy egy nap akár a világangol való verseny társaként jelenhessen meg azok számára, akik a világot, annak sokszínűségét nem csupán a technokraták és multinacionális vállalatvezetők végsőkig leegyszerűsített, kerékbe tört, egysíkú szingapúri angol szemüvegén keresztül szeretnék látni és látatni (Hagège 1996: 117; Wismann 2004). És egy olyan nyelvnek, amely magára a globalizálódott *globalizáció* szóra is külön francia szót – *mondialisation* – hozott létre, minden esélye megvan ennek megvalósítására.

Amint láttuk, a történelem folyamán a francia nyelv ellenlábasa a belső térségi nyelvek, valamint főleg az angol voltak. Manapság azonban egy egészen más jellegű, összetettebb küzelem is kezd körvonalazódni. Franciaországban 1975 és 2000 között nyolcmillióra duzzadt a külföldiek száma. Ez olyan, mintha az ország bekebelezte volna Ausztria teljes lakosságát, és ez természetesen felvetette a külföldiek azonosulásának, beépülésének, keveredésének (*métissage*) kérdését. A három szó itt nem egymás szinonimája, mert mindegyik fontos és hangsúlyos ideológiai-politikai töltettel bír. Ennek a hatalmas néptömegnek a túlnyomó többsége (mintegy 6 millió fő) észak-afrikai muzulmán arab, akik közül sokan már Franciaország-

ban születtek, de akik „a gyökerekhez való hűség” nevében ennek ellenére sem akarnak beilleszkedni a többségi társadalomba (lásd a csador vagy a burka körüli vitákat). Pedig mind a Mitterrand-, mind a Chirac-korszak alapvetően szabadelvű, posztmodern „meszticideológiája” mindent elkövetett annak érdekében, hogy a nemzeti azonosságtudatok eltűnjenek a nagy egyetemességben, sokszínűségben. A nagyvárosok külső negyedeiben élő, papíron francia állampolgárnak számító, de a francia társadalom, kultúra múltja, jelene és jövője iránt közömbös fiatalok (az úgynevezett *Beurs*-ök vagy az államigazgatás politikailag korrekt nyelvén a „bevándorlókból lett franciák” [*Français issus de l’immigration*]) mára már a kívülálló többség számára érthetetlen nyelvet beszélnek (*langue des quartiers/cités; céfran*). A francia Bevándorlás-, Integrálódás-, Nemzetiazonosság-ügyi és Szolidaritásfejlesztési Minisztérium (*Ministère de l’Immigration, de l’Intégration, de l’Identité nationale et du Développement solidaire*) által 2009 decemberében felvetett „Mit jelent franciának lenni?” (*Qu’est-ce qu’être français?*) körkérdésre adott válaszok szerint azonban a franciák többsége meg akarja őrizni kulturális emlékezetét, nemzeti önazonosságát, és nem akar lemondani valamiféle keverék „multinyelv” érdekében a francia nyelvről sem. A nemzetek, kultúrák, vallások, nyelvek modern harcában egy csata most lezárulni látszik. De vajon – Jean Giraudoux színdarabjának címére gondolva (*La guerre de Troie n’aura pas lieu*) – tényleg nem lesz Trójában háború, és ha mégis igen, ki nyeri meg?

IRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2006. A nyelvi kérdés az Európai Unióban. *Magyar Nyelv* 52: 1–9.
- Bárczi Géza 1938. A magyar nyelv francia jövevényszavai. A *magyar nyelvtudomány kézikönyve*. I. kötet, 12. füzet, Budapest, 1–46.
- Bárdosi Vilmos – Karakai Imre 2008. *A francia nyelv lexikona*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Cerquiglini, Bernard et al. 1999. *Femme, jécris ton nom. Guide d’aide à la féminisation des noms de métiers, grades, fonctions*. CNRS–INALF – La Documentation Française, Paris. – <http://www.dgfl.culture.gouv.fr/resources/feminisation.pdf>.
- Cerquiglini, Bernard 2002. Faut-il défendre la langue française? *Revue d’Études Françaises* 7: 25–39.
- Cerquiglini, Bernard 2003. *Les Langues de France*. PUF, Paris.
- Étiemble, René 1964. *Parlez-vous français?* Gallimard, Paris.
- Hagège, Claude (1987): *Le français et les siècles*. Odile Jacob, Paris.
- Hagège, Claude 1996. *Le français, histoire d’un combat*. Éditions Michel Hagège, Paris.
- Kiss Jenő 2009. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány* 1: 67–74.
- Mackenzie, Fraser 1939. *Les relations de l’Angleterre et de la France d’après le vocabulaire*. Droz, Paris.
- Michelberger Pál 1999. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt-jelen-jövő. Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. VII. A nemzeti kultúra az informatika korában. A magyar nyelv jelene és jövője). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 19–27.
- Rey, Alain 2007. *L’Amour du français. Contre les puristes et autres censeurs de la langue*. Denoël, Paris.
- Wismann, Heinz – Judet de la Combe, Pierre 2004. *L’avenir des langues: repenser les humanités*. Édition du Cerf, Paris.